

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN: 2181-1342 (ONLINE)

№ 8 (3) - 2023

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ
ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ
СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES
AND SOCIAL SCIENCES

ЭЛЕКТРОН ЖУРНАЛ

ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ

ELECTRONIC JOURNAL

ISSN: 2181-1342 (Online)

Сайт: <https://scienceproblems.uz>

DOI: 10.47390/SCP1342V3I8Y2023

SCIENCEPROBLEMS.UZ

**ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ
ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ**

№ 8 (3)-2023

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

ТОШКЕНТ-2023

БОШ МУҲАРРИР:

Исанова Феруза Тулқиновна

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

07.00.00-ТАРИХ ФАНЛАРИ:

Юлдашев Анвар Эргашевич – тарих фанлари доктори, сиёсий фанлар номзоди, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Мавланов Уктам Махмасабирович – тарих фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Хазраткулов Абдор – тарих фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети.

08.00.00-ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ:

Карлибаева Рая Хожабаевна – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Худойқулов Садирдин Каримович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Азизов Шерзод Ўктамович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Божхона институти;

Арабов Нурали Уралович – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Холов Актам Хатамович – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Шадиева Дилдора Хамидовна – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент в.б, Тошкент молия институти;

Шакаров Қулмат Аширович – иқтисодиёт фанлари номзоди, доцент, Тошкент ахборот технологиялари университети

09.00.00-ФАЛСАФА ФАНЛАРИ:

Ҳакимов Назар Ҳакимович – фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Яхшиликков Жўрабой – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Ғайбуллаев Отабек Мухаммадиевич – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат чет тиллар институти;

Ҳошимхонов Мўмин – фалсафа фанлари доктори, доцент, Жиззах педагогика институти;

Носирходжаева Гулнора Абдукаҳхаровна – фалсафа фанлари номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети.

10.00.00-ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Ахмедов Ойбек Сапорбаевич – филология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Кўчимов Шухрат Норқизилович – филология фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Салахутдинова Мушарраф Исамутдиновна – филология фанлари номзоди, доцент, Самарқанд давлат университети;

Кучкаров Раҳман Урманович – филология фанлари номзоди, доцент в/б, Тошкент давлат юридик университети;

Юнусов Мансур Абдуллаевич – филология фанлари номзоди, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Саидов Улугбек Арипович – филология фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси.

12.00.00-ЮРИДИК ФАНЛАРИ:

Ахмедшаева Мавлюда Ахатовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Мухитдинова Фирюза Абдурашидовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Эсанова Замира Нормуратовна – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган юрист, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳамроқулов Баҳодир Мамашарифович – юридик фанлар доктори, профессор в.б., Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети;

Зулфиқоров Шерзод Хуррамович – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Жамоат ҳавфсизлиги университети;

Хайитов Хушвақт Сапарбаевич – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Асадов Шавкат Ғайбуллаевич – юридик фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси

Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Сайдуллаев Шахзод Алиханович – юридик фанлар номзоди, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Амиров Зафар Актамович – юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD), Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий мактаби

13.00.00-ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ:

Ҳашимова Дильдархон Уринбоевна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Ибрагимова Гулнора Хавазматовна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Закирова Феруза Махмудовна – педагогика фанлари доктори, Тошкент ахборот технологиялари университети ҳузуридаги педагогик кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тармоқ маркази;

Тайланова Шоҳида Зайниевна – педагогика фанлари доктори, доцент.

19.00.00-ПСИХОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Каримова Васида Маманосировна – психология фанлари доктори, профессор, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Ҳайитов Ойбек Эшбоевич – Жисмоний тарбия ва спорт бўйича мутахассисларни қайта тайёрлаш

ва малакасини ошириш институти, психология фанлари доктори, профессор

Умарова Навбаҳор Шокировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети, Амалий психология кафедраси мудири;

Атабаева Наргис Батировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Қодиров Обид Сафарович – психология фанлари доктори (PhD), Самарканд вилоят ИИБ Тиббиёт бўлими психологик хизмат бошлиғи.

22.00.00-СОЦИОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Латипова Нодида Мухтаржановна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири;

Сеитов Азамат Пўлатович – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети;

Содиқова Шоҳида Мархабоевна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон халқаро ислом академияси

23.00.00-СИЁСИЙ ФАНЛАР

Назаров Насриддин Атакулович – сиёсий фанлар доктори, фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент архитектура қурилиш институти;

Бўтаев Усмонжон Хайруллаевич – сиёсий фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири.

ОАК Рўйхати

Мазкур журнал Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссияси Раёсатининг 2022 йил 30 ноябрдаги 327/5-сон қарори билан тарих, иқтисодиёт, фалсафа, филология, юридик ва педагогика фанлари бўйича илмий даражалар бўйича диссертациялар асосий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхати (Рўйхатга) киритилган.

Crossref DOI:

Таҳририят Crossref DOI нинг расмий аъзоси ҳисобланади ва 10.47.390 DOI префиксига эга. Ҳар бир нашр ва илмий мақолага индивидуал Crossref DOI рақами берилади.

Google Scholar

Журнал Google Scholar (Академия) да индексацияланади.

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари электрон журнали 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатига олинган.
Муассис: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” масъулияти чекланган жамият.

Таҳририят манзили:
Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-уй. Электрон манзил: scienceproblems.uz@gmail.com
Телеграм канал: https://t.me/scienceproblems_uz

МУНДАРИЖА

07.00.00 – ТАРИХ ФАНЛАРИ

- Воҳидова Комила Абдуллозизовна*
“ЭЛ БАЙРОҒИ” ГАЗЕТАСИ ҲАҚИДА 11-17
- Сулайманов Саламат Арепбаевич*
ҚОРАҚАЛПОҒИСТОН МУХТОР ВИЛОЯТИДА ҚУРУҚЛИК ВА СУВ ТРАНСПОРТИ: МУАММО
ВА ЕЧИМЛАР (1924-1932 ЙЙ) 18-24
- Раунов Холмамат*
ЎЗБЕКИСТОН ҲУДУДИДА УРАН КОНЛАРИНИ ЎЗЛАШТИРИШ ТАРИХИ 25-32
- Мажидов Анвар Сиражович*
ИМПЕРИЯ МУСТАМЛАКАЧИЛИК СИЁСАТИНИНГ ТУРКИСТОН ТУБ ХАЛҚЛАРИНИНГ
ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ ВА ФУҚАРОЛИК АҲВОЛИГА ТАЪСИРИ (СИРДАРЁ ВИЛОЯТИ
МИСОЛИДА) 33-40
- Begatova Nasiba Xolmurzayevna*
FERMER HO‘JALIKLARI VA KLASSTER TIZIMI UCHUN O‘RTA MA‘LUMOTLI MUTAXASSISLARNI
TAYYORLASH TIZIMIDAGI YUTUQLAR VA MUAMMOLAR (SURXONDARYO VILOYATI
MISOLIDA) 41-48
- Алланазаров Мурот Мирзаевич*
БУХОРО ХАЛҚ СОВЕТ РЕСПУБЛИКАСИ НОЗИРЛАР ШЎРОСИ ВА МИЛЛИЙ РАҲБАР
ХОДИМЛАР ФАОЛИЯТИ ХУСУСИДА 49-54
- Ismoilova Feruza Ibragimovna*
URUSH YILLARIDA XOTIN-QIZLARNING ILM-FAN VA MADANIYAT SOHALARIDAGI
XIZMATLARI 55-59
- Tursunov Xurshid Nasriddinovich*
O‘ZBEKISTONDA MUSTAQILLIK YILLARIDA TARIXCHI KADRLAR TAYYORLASH SOHASI
HUQUQIY ASOSLARINING YARATILISHI 60-64

08.00.00 – ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ

- Yuldosheva Gulnoza Abdinabiyevna*
THE ROLE OF THE DIGITAL ECONOMY IN MODELING THE FINANCIAL ACTIVITIES OF
ENTERPRISES 65-70
- Oromidinov Muzaffar Pardabayevich*
DIRECTIONS FOR IMPROVING INTERNAL AUDIT IN COMMERCIAL BANKS 71-75
- Худайназарова Дилором Хайруллаевна*
ТЎҒИМАЧИЛИК САНОАТИ КОРХОНАЛАРИНИНГ ЯШИЛ ИҚТИСОДИЁТ ДОИРАСИДАГИ
РИСКЛАРИНИ СТРАТЕГИК ТРАНСФОРМАЦИЯЛАШ ИСТИҚБОЛЛАРИ 76-84

<i>To'lov Ulug'bek Toshmamatovich, Jo'rayev Sirojiddin Muxiddin o'g'li</i> KO'CHMAS MULKNI SOLIQQA TORTISHDA XORIJIY DAVLATLARDA AMALGA OSHIRILGAN ISLOHOTLAR	85-92
<i>Xudayberganov Dilshod Tuxtabayevich</i> MINTAQADA XIZMAT TURLARIDAN SAMARALI RIVOJLANTIRISH YO'NALISHLARI	93-98
<i>Turobov Sherzod Alisherovich</i> O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA UY XO'JALIKLARI TADBIRKORLIGINI RIVOJLANTIRISHDA DAVLAT SIYOSATI	99-105
<i>Шамсиев Нодир Муратович</i> МЕТОДЫ ОЦЕНКИ ПОКАЗАТЕЛЕЙ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ ПРИ АНАЛИЗЕ РЕЙТИНГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ИХ КАЧЕСТВЕННОЕ ОПИСАНИЕ	106-110
<i>Zaripova Moxira Zarip qizi</i> AGRAR SOHAGA XORIJIY INVESTITSİYALARNI JALB QILISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH IMKONIYATLARI	111-114
<i>Узайдуллаев Шерзод Шукуруллаевич</i> ЎЗБЕКИСТОНДА ИННОВАЦИОН ИНФРАТУЗИЛМАНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ОМИЛЛАРИ	115-121
<i>Atabayeva Karomat Rajabovna, Rajabova Maftuna Farhod qizi</i> O'ZBEKISTONDA TURIZM SOHASINING RIVOJLANISHI VA TAHLILI	122-127
<i>Жумаева Мухлиса Абдуғани қизи</i> МАМЛАКАТДА АЁЛЛАР ТАДБИРКОРЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МЕХАНИЗМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ	128-137
<i>Камалов Акмал Сайдакбарович, Саматов Ғаффор Аллақулович</i> ГЕОИҚТИСОДИЙ МУНОСАБАТЛАР ШАРОИТИДА ТРАНСПОРТ ЛОЙИҲАЛАРИНИ АМАЛГА ОШИРИШГА БЎЛГАН ЁНДАШУВЛАРНИНГ ТАҲЛИЛИ	138-150
<i>Мамадиёров Олимжон Умарович</i> ОЗИҚ-ОВҚАТ ХАВФСИЗЛИГИ ТАЪМИНЛАШ НАЗАРИЯЛАРИ ЭВОЛЮЦИЯСИ.....	151-158
<i>Раббимов Жаҳонгир Эшбоевич</i> ТИЖОРАТ БАНКЛАРИДА ОПЕРАЦИОН РИСКЛАРНИНГ МОҲИЯТИ, УЛАРНИНГ ЮЗАГА КЕЛИШ САБАБЛАРИ	159-164
<i>Кулибоев Азамат Шоназарович</i> ДАВЛАТ ТИББИЁТ ТАШКИЛОТЛАРИДА БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИНИНГ УСЛУБИЙ АСОСЛАРИ	165-174

Гадоев Сўҳроб Жумакулович
ТИЖОРАТ БАНКЛАРИ КРЕДИТИНИНГ ТАЪМИНОТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ
ЙЎЛЛАРИ 175-181

Бекжанов Дилмурод Йўлдашович
ЭМПИРИК ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ АСОСИДА ТУРИСТИК ДЕСТИНАЦИОН
МЕНЕЖМЕНТ ЖАРАЁНИ ИШТИРОКЧИЛАРИ ФАОЛИЯТИНИ БАҲОЛАШ 182-193

09.00.00 - ФАЛСАФА ФАНЛАРИ

Boydadayev Abdurroхтон Tolibjon o'g'li
SHARQ VA G'ARB IRRATSIONAL FALSAFASIDA PANTEISTIK QARASHLARNING QIYOSIY
TAHLILI (J.RUMIY VA F.NITSSHE FALSAFASI MISOLIDA) 194-200

Xayridinov Abbosxon Anvarovich
GLOBALLASHUV JARAYONIDA MA'NAVIY MA'RIFIY INQIROZLARNING OLDINI OLISHDA
MARKAZIY OSIYO QADRIYATLARINI YUKSALTIRISH ISTIQBOLLARI 201-205

Quramboyev Alisher Maxsudovich
TEMURIYLAR DAVRIDA IJTIMOY ADOLAT TAMOYILLARINING AMAL QILISHI 206-211

Jo'rayev Alisher Tulqinboyevich
JAMIYAT MILLIY ASOSLARINI MUSTAHKAMLASH – DAVLATNING USTUVOR
MAQSADI..... 212-217

Turabova Sevara Kattaqulovna
ILMIY VAHS FENOMENINING MANTIQUIY- GNOSEOLOGIK MAQOMINI O'RGANISHDA
KONSEPTUAL-METODOLOGIK YONDOSHUV 218-224

Пардаева Марҳабо Давлатовна
АЛИШЕР НАВОЙ АСАРЛАРИДА ИЛМГА ОИД ҚАРАШЛАРИНИНГ НАҚШБАНДИЯ
ҲОЯЛАРИ БИЛАН УЙҒУНЛИГИ 225-233

Qutlimuratov Sardorbek Rustamovich
NIKON MUNOSABATLARINING TADRIJIY RIVOJLANISHI 234-240

Tursunkulova Shaxnoza Tuychiyevna
DINIY MANBALARDA GO'ZALLIK TO'G'RISIDAGI FALSAFIY QARASHLAR 241-246

Юсупова Феруза Зойировна
АХЛОҚИЙ ИДЕАЛ – ЁШЛАР МАЪНАВИЙ ЮКСАЛИШИНING МЕЗОНИ 247-251

Teshaboev Muhiddin Marifovich
IJTIMOIY ADOLATNI TA'MINLASHNING PRINSIPIAL MASALALARI 252-257

10.00.00 – ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ

Soatova Nodira Isomitdinovna

LIRO-EPIK ASARLARDA POETIK FIKRNING BADIY IFODASI 258-265

Narmuratov Zayniddin Radjabovich

FRAZEOLOGIK BIRLIKLAR LINGVOMADANIY BIRLIK SIFATIDA 266-269

Yusupova Omina Muhammadzoi kizi

DIFFERENT CLASSIFICATION OF FAIRYTALE DISCOURSE IN WORLD AND UZBEK FOLKLORE 270-276

Бозорова Хулкар Одинакуловна

РУССКИЙ ЯЗЫК КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ СОДЕРЖАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ 277-282

Matyakubov Oybek Quralbayevich

KOGNITIV TILSHUNOSLIKDA «KONSEPT» TUSHUNCHASI 283-288

Фатуллаева Камола Рахматуллаевна

ТЕРМИНЛАРНИНГ БЕЛГИЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ТАСНИФИ 289-293

Karimjonova Shahlo Ravshanjonovna

O'ZBEK TILIDA KAUZATIV FE'LLARNING YASALISH USULLARI 294-299

Xamzayev Otaxon Erkinovich

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA KASB-HUNARGA OIDMAQOLLARNING CHOG'ISHTIRMA TAHLILI 300-305

12.00.00 – ЮРИДИК ФАНЛАР

Абдурахманова Нодирахон

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ СМАРТ-КОНТРАКТОВ В СНГ 306-310

Сафоева Садокат Мусоевна

ЭКОСИСТЕМА СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ: ИССЛЕДОВАНИЕ РОЛЕЙ ЗАИНТЕРЕСОВАННЫХ СТОРОН В КОНТЕКСТЕ ГРАЖДАНСКОГО ПРАВА 311-320

Абдуллаева Маликабону Эркин қизи

ХАЛҚ ТАЪЛИМИ СОҲАСИДА КОРРУПЦИЯНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШГА ОИД АЙРИМ ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАР ТАЖРИБАСИНИНГ ҚИЁСИЙ ҲУҚУҚИЙ ТАҲЛИЛИ 321-330

13.00.00 – ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ

Zoirova Lola Xamidovna

TIBBIYOT OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA "INSON ORGANIZMINING RADIATSIYAGA SEZGIRLIGI" MAVZUSINI O'QITISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN

FOYDALANISH	331-336
<i>Ibragimov A'lamjon Amrilloevich</i> KOGNITIV SIFATLARNING UZLUKSIZ KASBIY RIVOJLANISHGA TA'SIRI (MAKTAB PEDAGOG XODIMLARI MISOLIDA)	337-343
<i>Madaminov Azimbek Egamberganovich, Xalillayev O'ktam Sobir o'g'li</i> YOSH GANDBOLCHI DARVOZABONLARNI O'YIN TEXNIKASIGA O'RGATISH	344-349
<i>Fayzullaeva Madina Abdumumin kizi</i> ANALYSIS OF THE POSITIVE IMPACT OF DIGITAL TECHNOLOGIES ON THE MOTIVATION AND KNOWLEDGE OF STUDENTS IN THE DEVELOPMENT OF THE EDUCATIONAL PROCESS	350-355
<i>Джумаева Хулкархан Мухаммаджонова</i> ВНУТРЕННИЕ УГРОЗЫ, НЕГАТИВНО ВЛИЯЮЩИЕ НА ДУХОВНОСТЬ СТУДЕНТОВ..	356-361
<i>Islomova Madina Asqarovna</i> INTEGRATSIYALASHGAN SUN'IY INTELLEKT TOMONIDAN YARATILGAN CHATGPT BOT YORDAMIDA NEMIS TILI O'QITISHNING SAMARADORLIGINI OSHIRISH	362-368
<i>Raxmatova Mexrinov Majitovna</i> YOSHLAR MA'NAVIY SALOHİYATINI O'RGANISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI	369-373
<i>Абдукаюмова Наргиза Райимовна</i> ЮҚОРИ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ МАДАНИЙ-ИНТЕЛЛЕКТУАЛ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ДИДАКТИК ШАРТЛАРИ	374-384
<i>Norboyev Farxod Chorshanbiyevich</i> KREATIVLIK VA INNOVATSIYA BORASIDA ZAMONAVIY NAZARIYALAR	385-390
<i>Borasheva Aybolgan</i> EXPLORING JAMES MCCROSKEY'S RESEARCH ON WILLINGNESS TO COMMUNICATE IN L1 CONTEXTS: IMPLICATIONS FOR LANGUAGE TEACHING AND LEARNING	391-398
<i>Fayzullayeva Gulchexra Sharipboyevna</i> KOGNITIV TADQIQOTLARNING FANLARARO TUSHUNCHA SIFATIDAGI MOHIYATI VA MANTIQUIY TAHLILI	399-409
<i>Boboraximov Sanjar Malikjanovich</i> MAKTABDA O'QUVCHILARNI JISMONIY TARBIYALASHNING ZARURATI VA UNGA QO'YILADIGAN TALABLAR	410-414
<i>Salimova Shahlo Sayfulloyevna</i> XAVFSIZ TA'LIM MUHITI MONITORINGINING AHAMIYATI	415-421

<i>Sayfiddinova Jamila Ziyodulla qizi</i> METHODOLOGY FOR THE DEVELOPMENT OF LOGICAL REASONING IN PRIMARY SCHOOL PUPILS	422-427
<i>Xamroyev Samijon Salimovich</i> SPORT TO‘GARAKLARI ORQALI TALABALARNING JISMONIY MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH KOMPONENTLARI	428-433
<i>Kattaeva Feruza Shakirovna</i> DEVELOPING STUDENTS SOCIO-CULTURAL COMPETENCE BY USING SOCIO CULTURAL DISCOURSE ANALYSIS METHOD	434-441
<i>G‘ofurov Azizbek Umarjonovich</i> BO‘LAJAK JISMONIY TARBIYA FANI O‘QITUVCHILARINI TAYYORLASH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH	442-447
<i>Abduraximova Umida Shuxratovna</i> BO‘LAJAK TARJIMONLARNING LINGVOMADANIY VA KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI	448-454
<i>Obidova Gulmira Kuzibaevna</i> INGLIZ TILINI O‘RGANISH JARAYONIDA TEXNIKA TA‘LIM YO‘NALISHI TALABALARIDA EKOLOGIK MADANIYAT ASOSLARINI SHAKLLANTIRISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEKNOLOGIYALAR VA INTERAKTIV METODLAR	455-460
<i>Axmadaliyeva Xosiyatposhsho Abduxayotovna</i> PROFESSINAL TA‘LIM YO‘NALISHLARIDA TAHSIL OLAYOTGAN O‘QUVCHILARNING INGLIZ TILIDAN KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYASINI AUTENTIK MATERIALLAR ORQALI TAKOMILLASHTIRISH	461-469

09.00.00- Фалсафа фанлари

Пардаева Марҳабо Давлатовна
Республика Маънавият ва маърифат маркази
Бухоро вилояти бўлими раҳбари,
фалсафа фанлари номзоди, доцент

АЛИШЕР НАВОИЙ АСАРЛАРИДА ИЛМГА ОИД ҚАРАШЛАРИНИНГ НАҚШБАНДИЯ ҒОЯЛАРИ БИЛАН УЙҒУНЛИГИ

Аннотация. Мақолада Алишер Навоийнинг илм моҳияти тўғрисидаги фикрлари асарлари асосида таҳлил қилинган. Нақшбандия тариқатининг асосий талабларига эътибор қаратилган. Тасаввуф таълимотининг ўзига хос хусусиятлари илм билан боғлиқликда очиқ берилган. Мутафаккирнинг “Маҳбуб-ул қулуб”, “Насойим ул-муҳаббат”, “Хамса” асарларида илм фазилатларига оид фикрларидан мисоллар келтирилган ҳолда, изоҳлаб берилган.

Калит сўзлар. Тасаввуф, нақшбандия, илм, маърифат, мадраса, маънавий мерос.

Pardaeva Markhabo Davlatovna
Head of the Bukhara regional branch of the
Republican Center for Spirituality and Education,
PhD in Philosophy, assistant professor

ORGANIZATION OF VIEWS ABOUT SCIENCE WITH NAKSHBANDI'S TEACHINGS IN ALISHER NAVOI'S WORK

Abstract. The article analyzes Alisher Navoi's reflections on science based on his works. Particular attention is paid to the basic requirements of Nakshbandi. The specific features of Sufism are revealed in connection with science. In the works of the thinker "Mahbub-ul-Kulub", "Nasaim ul-Muhabbat", "Khamasa" ideas about science are given and explained.

Keywords. Sufism, Naqshbandiya, science, enlightenment, madrasah, spiritual heritage.

Пардаева Марҳабо Давлатовна
Руководитель Бухарского регионального отделения
Республиканского центра духовности и просвещения,
кандидат философских наук, доцент

ОРГАНИЧНОСТЬ ВЗГЛЯДОВ О НАУКЕ С УЧЕНИЯМИ НАКШБАНДИ В ТВОРЧЕСТВЕ АЛИШЕРА НАВОИ

Аннотация. В статье анализируются размышления Алишера Навои о науке на основе его произведений. Особое внимание уделяется основным требованиям Накшбанди. Специфические черты суфизма раскрываются в связи с наукой. В произведениях мыслителя «Махбуб-уль-Кулуб», «Насаим уль-Муhabбат», «Хамса» даются и разъясняются представления о науке.

Ключевые слова. Суфизм, Накшбандия, наука, просветление, медресе, духовное наследие.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SCP1342V3I8Y2023N31>

Кириш. Ҳар бир дин ва эътиқод, биринчи навбатда, мазкур дин билан боғлиқ бўлган илмларга асосланади. “Илм” арабча сўз бўлиб, унинг маъноси билмоқ, тушунмоқ, маълум бир соҳага тегишли маълумотлар йиғиндиси, фан, маърифатдир. Тарихий тараққиёт давомида илм ҳақида Қуръони каримдаги оятлар, Ҳадиси шарифдаги ҳадислар жуда кўп инсонларни илм эгаллашга, уни тарғиб этишга даъват этиб келган. Ҳадиси шарифда “Олимлар пайғамбарларнинг ворисларидир” деган муборак ҳадиснинг мавжудлиги ҳам бежиз эмас, албатта. Таъкидлаш жоизки, Қуръони каримда илм сўзи ва унинг шаклдошлари 811 жойда зикр қилинган. Шу сабабли Шарқ халқлари ҳаётида илм жуда юқори қадрланган, олимларга бўлган муносабат масаласи юксак бўлган. Илм нима, олим ким деган масала, илмларни тасниф этиш муаммоси башариятнинг диққат марказидаги масалалардандир [3].

Адабиётлар таҳлили ва методология. Алишер Навоийнинг ҳаёти, ижодий мероси, дунёқараши ҳақида кўплаб илмий тадқиқотлар мавжуд. Навоийнинг тасаввуфий қарашларига хусусида Е.Бертелс, И.Мўминов, В.Зоҳидов, Н.Маллаев, М.Хайруллаев, Н.Комилов, М.Орипов, Ҳ.Алиқулов, И.Ҳаққул, Султонмурод Олим, О.Эргашев, С.Каримов, Б.Эралиев, А.Зоҳидов, М.Муҳиддинов, Г.Н.Наврўзова, Н.О.Сафарова ва бошқа тадқиқотчи олимлар асарларида ўз фикрларини билдириб ўтганлар.

Тадқиқот манбаларини Алишер Навоийнинг асарлари, тазкира ва мақоматлар, ўша даврга оид тарихий асарлар ташкил қилади.

Натижалар ва муҳокама. Мутафаккир Навоийнинг илмга бўлган муносабати “Маҳбуб ул-қулуб” асарида қуйидагича тасвирланган: “...гоҳ илм мадорисида (мадрасаларида) сафи ниол (охирги саф)да ер туттум, гоҳ уламо мажлисида илм нуридин кўнгулни ёруттум”.

Алишер Навоий ўзининг жуда кўп асарларида илм масаласига тўхталиб, унинг инсон ҳаётидаги ўрнини тасаввуф нуқтайи назаридан таҳлил қилган. У ўзининг “Тарихи анбиё ва ҳукамо” асарида таъкидлаб ўтганидек, Нўширавони одилнинг вазири Бузуржмеҳр устозидан “Йигитликда не қилмоқ яхши ва қарилиғда не қилмоқ яхши?» деб сўрабди. Устоз шундай жавоб берибди: “Йигитликда илм касб қилмоқ ва қарилиғда ани амалга келтурмак”. “Илмни амалга келтириш”нинг маъноси уни эзгулик ва маърифат йўлида сарф қилмоқдир.

Хожагон тариқати вакилларининг таъкидлашича, билим инсонни икки дунё, яъни ҳам моддий, ҳам охират саодатига эриштирувчи асосий омилдир. Манбаларда таъкидланганидек, Амир Кулол бу ҳақда шундай дейди: “Ва яна олимларга мулозамат қилинг, уларга яқинлашинг, чунки бу тоифа Муҳаммад саллоллоҳу алайҳу васалламнинг ворисларидур. Чунки Расуллолоҳ алайҳисалом бу ҳақда айтибдурларки, “Ал-уламоу ворисан набий”. Эй, ёронлар, зинҳор бундай олимлар билан алоқани узманг, ҳар икки оламда ҳам нажот топгувчилардан бўлгайсизлар”.

Юқорида таъкидлаб ўтилганидек, тасаввуф аҳли билимни иккига: зоҳирий ва ботиний билимларга ажратганлар. Хожагонлар фикрича, шариат билимлари ва дунёвий зоҳирий билимлар ҳисобланади. Зоҳирий билимлар бу Яратганни билишнинг биринчи босқичидир. Аллоҳни билиш дунёни билишдан бошланади. Чунки моддий олам, борлиқ Аллоҳ Таолонинг тажаллийси бўлиб, улар ўртасида изчил уйғунлик

бордир. Хожাগонлар моддий олам ҳақидаги ва шариат билимларини илм ал-яқин ва айн ал-яқин деб атаганлар.

Солик эришган тасаввуфнинг маърифат босқичи эса, ботиний илм ҳисобланади. Солик эгаллаган “Ҳаққ – ал-яқин” (“Ҳаққа етишиш”) даражасидаги илмдир. Тасаввуф намояндалари таъкидлашича, бу икки хил ўртасида узвий алоқа мавжуд. Бу хусусда, Хожа Ориф Ревгарий қуйидагича ёзади: “Илм ал-яқин ва айн ал-яқин бўлмаганидан кейин бу ҳақда ўйлашнинг фойдаси йўқ”.

Абдухолиқ Гиждувоний илм ўрганмасдан туриб, бошқа илмга киришмасликка, ҳар қандай илмни ўрганган инсон унга албатта, амал қилиши кераклигига, қилинадиган амалларни сидқидилдан бажаришга, ҳамиша илмнинг қадр-қимматини баланд тутишга даъват этган. Жумладан, “Мақомоти Мири Кулол”да хожাগон тариқати асосчисининг муридларига таъкидлаган қуйидаги насиҳатлари келтирилади: “қаерда бўлманг, сизнинг олдингизда қандай қийинчиликлар бўлмасин, тўсиқлар, дарёлар, оловлар бўлса ҳам, сиз уларни бартараф этиб, билимни эгаллашингиз керак. Фақат илмгина инсонга ҳақиқий рух, роҳат бағишлайди” [11].

Хожাগон тариқати вакиллариининг илм-маърифат хусусидаги ғояларининг улкан тарбиявий аҳамиятларидан бири шундаки, улар илмни муқаддас ҳисоблаганлар, шунингдек ундан ўз шахсий манфаатлари йўлида фойдаланиш, илмни тушунмаганлар ва қадрига етмаганларга “дастурхон” қилиб ёзишни ёки пуллашни қаттиқ танқид остига олганлар. Буни илмни хор этиш деб ҳисоблаганлар. “Ориф эмас, ул кишиким, илм ва маърифатни пулдор дунёпараст ва бадавлат одамлар олдига “дастурхон”, бозор, балки хор айлағай” [12].

Мутафаккир Навоий нақшбандия сулуки вакили сифатида илму ирфонга оид ўзининг қарашларини баён этган. Ҳазрат Навоий ўзининг ушбу асарларида тасаввуф таълимотининг йирик вакили Баҳовуддин Нақшбанд, бу сулукнинг XV асрдаги раҳнамози Хожа Аҳрор, тасаввуфнинг назариётчиси ва йирик вакили Абдураҳмон Жомийни кўп тилга олади, уларни юксак инсоний хислатлари, солиҳ амаллари, хайрли ишлари, диний-тасаввуфий, ахлоқий ва умуминсоний қарашларига тўхталади. Навоий наздида, ул зотлар етук, ҳар жиҳатдан мукамал ва дунё ишларида муайян ютуқларга эга бўлиб камолотга эришган фозил одамлар бўлиб гавдаланади.

Буюк шоир, мутафаккир Абдураҳмон Жомий Навоий асарларида алоҳида ўринни эгаллайди. Улуғ мутафаккир нақшбандийлик тариқатига киради ва Жомийни ўзининг пири ҳисоблаб, унга мурид бўлади. Навоий ўзининг “Арбаин”, “Насойимул-муҳаббат”, “Тухфатул-афкор”, “Мажолисун-нафоис”, “Хамса”га кирган дostonларида Жомийга махсус ўрин ажратади.

Бу икки буюк шоир муносабатларини ўрганган К.Муллахўжаеваниннг фикрича, “Жомий наздида Навоий бетакрор истеъдод соҳиби, халқпарвар инсон, иқтидорли мурид ва шогирд бўлса, Навоий учун Жомий бир идеал – комиллик тимсоли эди” [5, 72-80].

Маълумки, Жомий Навоий учун фақат устоз, пир бўлиб қолмасдан, кўп йиллик дўст ҳам эди. Аллома бирор асар ёзишдан олдин ўз маслакдоши, устози — Жомий билан маслаҳатлашар, унинг қимматли фикр-мулоҳазаларини инобатга олар эди.

Навоий ҳазратлари “Ҳайратул-аброр” дostonида Жомийни тасаввуф таълимотининг билимдони сифатида таърифлайди. Устозини тариқат қутби, ҳақиқат

сирларини кашф қилувчиси, кўкси ҳақиқатлар дурига тўла, қалби эса, маънолар акс этадирган ойнага ўхшатади [1,13]. Бу билан ҳазрат Навоий пирининг нафақат зоҳирий, балки ботиний билимларни, ҳақиқатга, яъни Аллоҳ васлига етишишнинг сирларини мукамал эгаллаганлигига ишора қилади. Дарҳақиқат, Жомий тасаввуф таълимоти ривожига улкан ҳисса қўшди. Агар Навоий тасаввуфнинг кўпроқ амалий жиҳатларини ривожлантирган бўлса, Жомий унинг назарий-фалсафий томонларига эътибор беради. Бунинг сабаби шуки, XV асрда дарвишлик ва қаландарлик ҳаракати халқ орасида кучайиб, унинг назарий асослари унутила бошлаган эди. Бундан ташвишланган Жомий ваҳдати-вужуд таълимотига бағишланган “Шарҳи рубоиёт” шеърий асарини ёзиб, тасаввуфнинг асоси ваҳдати вужуд, яъни Аллоҳ, борлиқ ва инсоннинг бирлиги эканлигини назарий жиҳатдан исботлаб беради.

Мутафаккир Алишер Навоий ҳам ўзининг асарларида илоҳий даъватларга асосланган ҳолда, илмнинг хусусиятлари, илмли инсонларнинг фазилатларини мукамал тарзда баён этган. Тарихчи Хондамирнинг “Макорим ул-ахлоқ» асарига мурожаат қиладиган бўлсак, унда Навоийнинг болалик давридан то умрининг охиригача асосий вақтини илм эгаллаш ва камолотга эришиш ишига сарфлагани, “ёшлик йиллари ва йигитлик даврида жуда катта қимматга эга бўлган китобларни мутолаа қилгани, Мавлоно Фасиҳиддин Муҳаммад Низомийнинг “илмидан фойдаланиш учун хизматда тургани” [7], кейинчалик Жамолиддин Атоуллоҳ, Мир Камолиддин Ҳусайн, Мавлоно Муъиниддин Воизни, Ҳусайн Воиз Кошифий каби замондош олимларни ҳам моддий, ҳам маънавий қўллаб-қувватлаб турганлиги хусусида ёзилганининг гувоҳи бўламиз. Ҳақиқатан ҳам Алишер Навоий Қуръон ва тафсир илмидан таълим олишни ёшлик чоғидан бошлаган. Хусусан, унинг “Мажолис ан-нафоис” асарида олти ёшида тарихчи Шарафиддин Али Яздий билан бўлган суҳбатида “Таборақ” сурасигача ўқигани қайд этилган.

Мутафаккир ижодида Қуръон илмлари асосий ўрин эгаллаган. Унинг “Назм ал-жавоҳир», “Мажолис ан-нафоис”, “Ҳайрат ал-аброр», “Ситтаи зарурия”, “Насоим ал-муҳаббат», “Тарихи анбиё ва ҳукамо”, “Сирож ал-муслимин» ва “Ҳамсат ал-мутаҳаййирин» каби асарларида мавзуга дахлдор бўлган жуда кўп маълумотлар ўз аксини топган.

Навоийнинг илмга жуда катта эътибор берганлигини жуда кўп маълумотларда кўриш мумкин. Ўзининг “Вақфия” асарида толиби илмларга ва мударрисларга маош белгилагани акс эттирилган. “Маҳбуб ул-қулуб” асарида мударрислар хусусида шундай фикр билдиради: мударрисларнинг дарс беришдан мақсади “мансаб бўлмаса ва билмас илмни айтурға” киришмаса, ўзини кўз-кўз қилиш учун “дарс ҳалқасини тузмаса”, камтар, дин илмларидан чуқур хабардор, ёмонлардан узоқ, яхшиларга ҳамдам, жоҳилларга фисқу фасод ишларга рухсат бермайдиган киши. Агар у динда тақиқланган ишларни қилиб, қилиши шарт ишлардан ўзини тийса, бу мударрис эмас, у “мубтадеъдур”, яъни бидъатчи сифатида тасвирлайди. Бундай инсоннинг “ислом аҳли” билан суҳбати мумтанеъдур, яъни ман этилган. Олим инсон, биринчи навбатда, тақводор бўлиши ва ҳар қандай ишлардан огоҳ туриши, “айтури қолаллоҳ ва қола Расулуллоҳ” бўлиши кераклигини таъкидлайди. Жумладан қитъада:

Ҳар не айтур бўлса Худову Расулдин
Андин сўнг ўлса мужтаҳиду авлиё сўзи.

Андин киши не ким эшитур ва ёки ўрганур

Бўлса Худо сўзи, йўқ эса, Мустафо сўзи.

Бу қитъадан маъно шуки, мударрис, олим, биринчи навбатда, Худо ва Расулнинг сўзидан, ундан сўнг мужтахидлар, кейин авлиёлар сўзларидан гапирмоғи лозим. Инсонларнинг ундан эшитган ёки ўрганган сўзи Худонинг сўзи, йўқса, Мустафо (с.а.в.) сўзи бўлиши керак. Бу ерда динимизнинг икки асоси хусусида гап кетяпти. Яъни оят ва ҳадисларнинг инсон ҳаётидаги аҳамияти кўрсатиляпти [8]. Таъкидлаш жоизки, Навоий яшаган даврда дин илмининг асосий негизи бўлган оят ва ҳадисларни билмаган, тушунмаган ва уни тарғиб қилмаган инсон олим деб ҳисобланмаган. Ким бўлишидан қатъий назар, Аллоҳни зикр этмоғи лозим.

Мутафаккир илмларни эгаллаш билан бирга илм тарқатувчи олимларни ҳар вақт хурмат қилишга чақирган. “Ман акрама олиман фақад акраманий” деб айтган. Бунинг маъноси шуки, “Кимки олимларни иззат қилса, гўёки мени иззат қилибди”. “Ал-уламоу варасатул анбийў” фикрининг маъноси “Олимлар пайғамбарларнинг меросхўрлари” деган икки ҳадис маъносига ҳамоҳангдир.

Бировким қилса олимларга таъзим,

Қилур гўёки пайғамбарга таъзим.

Ҳадис ўлмиш набийдин бўйла ҳадис

Ки, “Олим келди пайғамбарга ворис”.

Жаҳонда минг турли мансаблар бор. Бироқ, юксак мартаба ва мақом эгаси бўлган олимларгина пайғамбарлар ворислари бўлишлиги, олимликнинг нақадар беқиёс улуғлик эканлигидан далолат беради.

Бироқ, мутафаккир олимлар ўз обрўсига путур етказмаслиги лозимлигини таъкидлайди. У бир мисрада “ким илмни воситайи” жоҳ этса, суистеъмол қилса, нафақат ўзини, балки халқини ҳам гумроҳ қилади, деб таъкидлайди. Шунингдек, олим бирор бир жоҳил билан рўбарў ўтириб, уни мот қилишни орзу қилса, бу ўзи учун таҳқирлаш ҳисобланади. Навоий бундай кишилар хусусида “Олим керакки, ўз илмининг поя ва миқдорин асрағай, гавҳарни имтиҳон учун тошқа урмағай”, деб айтади.

Мутафаккир фикрича, илм билан амал бир-бирини тақозо қилувчи тушунчалардир. У бир байтида фозиллар орасидан жой олиш учун илмда комил ва адабда намуна бўлиш лозимлигини уқтиради:

Адаб ўрган, илм ҳосил қил,

Аҳли маъниларга ўзни васил қил.

Бу фикрлар нақшбандия тариқатининг рашҳалари “Назар дар қадам”, “хилват дар анжуман”га ҳамоҳангдир. Бошқа бир байтида илм ўргатган устозларни рози қилиш – Аллоҳни рози қилиш билан баробар дея уқтиради: “Шогирд агар шайх ул-ислом, агар қозидур, агар андин устод розидур – Тангри розидур” [9].

Мутафаккирнинг “Садди Искандарий” достонидан бир ҳикматли савол-жавобни келтириш жоиздир. Луқмони Ҳакимдан “илмни кимдан ўргандинг?» деб сўраганларида, “нодон ва жоҳиллардан”, деб жавоб берган экан. Луқмони Ҳаким бунинг сабабини ҳар бир нодоннинг “ёмон” иши бўлгани учун мен унинг аксини қилиб, “омон”лик топдим. Шу жиҳатдан улар менга устоз, дея жавоб берган экан. Ҳар бир инсоннинг ёмон иши ва унинг оқибати бошқаларга мактаб, дарс бўлмоғи ҳозирги кунда ҳам жуда катта тарбиявий аҳамиятга эга.

Алишер Навоийнинг ёшларни илм эгаллашига шароит яратиш мақсадида “Ихлосия” мадрасасини, сўфийлар учун “Халосия” каби бир неча “бинойи хайр” қурганлигига тарих гувоҳ. “Икки олиму мутаққи (тақводор олимлар) мударрис бўлгай. Ҳар бирининг йиллик вазифаси (иш ҳақи) икки юз олтун нақди, йигирма тўрт харвор (бир эшак кўтарарлик юк) ошлик, ярим арпа, ярими буғдой бўлгай. Ҳар халқаи дарсда ўн бир толиби илмким, бориси йигирма икки бўлгай. Олти аъло (аълочи) ҳар бирига ойлик нақди йигирма тўрт олтун, йилда буғдой беш юк, васат (ўрта ўқиғонлар) секиз (талаба) ойлиғ ҳар бирига нақди ўн олтун, буғдой – йиллик тўрт юк, адно (паст ўқиғонлар) секиз – талаба ойлик ҳар бирига ўн икки олтун, ошлиғ йилига уч юк” бериларди.

Навоий ҳаётдаги жуда кўп муаммоларнинг калити илм ва ҳикматда деб билади. У биргина “Саъди Искандарий” достонида 138 марта “ҳикмат” сўзини ишлатган. Искандарга ҳамроҳ бўлиб, унга жуда оғир шароитда ўз ёрдамини аямаган юнон файласуфларининг доноликлари, тадбиркорликларини мақтайди. Нақумоҳис, Арасту, Афлотун, Суқрот, Асқалинус, Букрот, Хурмус, Файсоғурс каби файласуфларнинг доноликларини фақатгина мақтов билан эмас, балки улардан ўрнатилган олмақликка даъват этади. Ўз давридаги олимларни халқ манфаатига хизмат қилишга тарғиб қилади.

Мутафаккир “Фарҳод ва Ширин” достонида Султон Ҳусайн Бойқаро ўғли Абулфаворис Шоҳғариб Баҳодирга қилган насиҳатларида илм ва олимлик хусусида батафсил фикр билдиради. Унингча, кимда ким ўқиш-ўрганишдан эринса, илм аҳли олдида хижолат бўлиб қолиши табиий. Ҳаттоки золим бўлсада, ҳар қандай мушкул ишнинг ечимини топа оладиган донишманд бўлса, ҳатто тақводорликка берилган кишилар ҳам одамлар орасидан бориб, ундан у ёки бу нарсани сўрашга мажбур бўлади... Агар сен ҳар нарсадан огоҳ экансан, сен – шоҳсан” [10].

Таъкидлаш жоизки, илмга амал қилишликни мутафаккир, аввало, ўзидан талаб қилган:

Илм, Навоий, сенга мақсуд бил,
Эмдики илм ўлди – амал айлагил.

Алишер Навоий нақшбандия тариқатининг йирик вакили сифатида таълимотнинг асосий мағзини ўзининг байтларида бевосита намоён этган.

Навоий дostonларидан илм ҳақида жуда кўп ҳикматли байтлар, танбиҳлар ва насиҳатлар ўрин олган. Мутафаккирнинг илм хусусидаги фикрларини тадқиқ қилиб, унинг асарларида ўз аксини топган илм соҳаларини шартли равишда уч гуруҳга бўлиш мумкин:

1. Дунёвий-ҳаётий илмлар.
2. Шариат-дин илмлари.
3. Ладуний илм.

Дунёвий-ҳаётий илмларга риёзиёт, ҳандаса, илми нужум, фалакиёт, тарих, адабиётшунослик, тиб ва бошқа илмларни киритиш мумкин.

Шариат – дин илмлари фикҳ, тафсир соҳаларидан иборат.

Ладуний илм унингча, Аллоҳ ато қилган илмдир. Навоий “Ғиёс ул-луғот»да таъкидлашича, ладуний илмда инсон ҳеч бир мураббийсиз, меҳнат-машаққатсиз илмга эга бўлади. Аллоҳ томонидан берилган бундай илмга ваҳий, илҳом ва фаросат киради. Таъкидлаш жоизки, ваҳий пайғамбарларга, илҳом авлиёларга, фаросат барча инсонларга берилади. Ладуний илм бўлган ваҳий хусусида Абу Наср Фаробий “Илмлар

таснифи” асарида шундай ёзади: “Аллоҳ таоло керакли хабарларни ўз пайғамбарларига ваҳий орқали етказиши зарурий. Агар ваҳий орқали етказилган маълумотларга инсонларнинг ақли етганда эди, у ҳолда инсонлар ўз ақлига ишонар ва на пайғамбарларга ва на ваҳийга эҳтиёжлари бўлмасди. Ҳолбуки, бошқа инсонларга (ғайбни билиш) қобилияти берилмаган. Шу сабабли динлар билдирган нарсаларга инсонларнинг ақли етмаслиги табиий [2].

Мутафаккир Навоий мадрасада ўқитиладиган илми “қол”, яъни зоҳирий илм, тариқат илмини “ҳол” – ботиний илм деб атайтиди. “Насойим ул-муҳаббат» асарида баъзи бир шайхлар хусусида гапирганда, “Зоҳир улуми ва ботин улумига жомеъдур”, “Усул ва улуми зоҳирда олим эрмиш”, “Улуми зоҳирий ва ботиний била олим эрди”, “Илми зоҳир улумида ҳам қутуби бор” каби фикрларни келтиради. Таъкидлаш жоизки, бу билимлар бир-бири билан узвий боғлиқ, шунингдек бир-бирини тақозо қилади. Олим Сайфиддин Рафиддинов таъкидлаганидек, тасаввуфий манбаларда шариат — дори, тариқат уни истеъмол этмак, ҳақиқат эса, касалликнинг даф бўлиши, шариат – тери, тариқат – гўшт, ҳақиқат – суяк, маърифат эса, илиқдир. Шариат – қадаҳ, ҳақиқат унинг ичидаги бода. Агар қадаҳни синдирсанг, бодадан қуруқ қоласан каби турли таърифлар берилган [4]. Қуръони карим ва ҳадиси шарифларнинг зоҳирий маъноси бўлиш билан бирга ботиний маънолари ҳам мавжудлиги мутасаввуфлар томонидан таъкидлаб ўтилган. Уларнинг асарларида қуйидаги иборалар кўп учрайди:

- Зоҳирий олам ва ботиний олам;
- Зоҳирий илм ва ботиний илм;
- Зоҳирий уламо ва ботиний уламо;
- Зоҳирий иқомат ва ботиний иқомат;
- Зоҳирий таҳорат ва ботиний таҳорат;
- Зоҳирий неъматлар ва ботиний неъмат.

Демак, булардан хулоса шуки, ҳар бир нарсанинг ички ва ташқи томони бўлиб, улар бир-биридан фарқ қилувчи қонунлар, шунингдек хусусиятларга эга. Зоҳир ва ботинни иккита нарса деб тушуниш жоиз эмас. Булар бир нарсанинг ташқи томони, яъни қобиғи бўлса, иккинчиси унинг асосий ўзаги бўлиб, ички томони ҳисобланади. Шариат, тариқат, ҳақиқат муносабатларини ҳам худди шундай тушуниш лозим. Бунда шариат тариқатнинг ташқи томони. Тариқат унинг ички томони ҳисобланади. Тариқат ҳақиқатнинг ташқи томони бўлганда, ҳақиқат унинг ички томони бўлади. Шу сабабдан ҳақиқатга лубб ул-луб, яъни мағзининг мағзи сифатида қаралади.

Юқорида таъкидланганидек, зоҳирий илм ботиний илмнинг асоси. Шу сабабли мадраса илми сўфийлар учун энг асосий илм ҳисобланган. Уни чуқур эгаллаган, унга амал қилган истеъдодларгина ботиний илмларга, кашфга эга бўлишган. Бироқ баъзи тариқат аҳлининг билимлари мударрислар илмидан ҳам илгарилаб кетган. Зоҳирий илм ботинга таъсир қилади. Худди шунингдек, ботиндаги амаллар ҳам бевосита зоҳирга ўз таъсирини ўтказган. Маълумки, Баҳоуддин Нақшбанднинг энг улуг ҳазратларидан бири Хожа Муҳаммад Порсо бўлган. У киши “Рисолаи қудсия” асаридан шундай таъкидлайди: Солик балоғатга етганида унинг дили ва тили орасида фарқ қолмайди. Яъни унинг амаллари ботиний амалларига монелик қилмайди, ботиний амаллари зоҳирий амалларини тўсмайди. Унга халқни Ҳақ субҳонаҳу ва таоло йўлига даъват қилишга ижозат берилади” [6]. Ботиний илм ривожлантирилиши оқибатида ботиний қувват ва

ҳолга эришилган. Шу сабабли тариқат аҳли ботиний илм тушунчасида муршид томонидан муридга бериладиган махсус вазифа ва зикрлар назарда тутилган. Шунингдек, ботиний ҳол деганда ушбу зикр ва вазифалардан пайдо бўлган нурлар, кашфлар, ғайбий сирлар анланган. Натижада зоҳирий ва ботиний илмларнинг ўзаро уйғунлиги, бевосита боғлиқлиги натижасида сўфийларга Аллоҳдан каромат берилган. Мутафаккир Алишер Навоийнинг “Насойим ул-муҳаббат» асарининг муқаддимасида ёзишича, ушбу каромат турли кўринишда бўлиши мумкин. Жумладан, яширин нарсдан огоҳ бўлиш, узоқ йўлни бир пасда босиб ўтиш, бир пайтнинг ўзида бир неча жойда пайдо бўлиш, сув устида юриш, оловда ёнмаслик, ҳавода учиб, дуонинг ижобат бўлиши ва бошқалардир. Комил инсонлар, авлиёлар ҳақида гап кетганда, уларнинг зоҳирий ва ботиний илмларга эгаллиги таъкидланади. Навоий ўз асарларида зоҳирий ва ботиний илмларга эга бўлганлар сифатида сўфий, ориф, дарвеш, ошиқ ва бошқаларни тилга олади, шунингдек уларнинг ўзига хос фазилатлари хусусида ҳам фикр юритади. Жумладан, мутафаккир “Маҳбуб ул-қулуб” асарининг “Дарвешлар зикри” бобида дарвеш, эранларнинг фазилатларини таъкидлаб ўтади. Уларга таъриф берганда, бир қанча хусусиятларини санаб ўтади. Булар: ризо ва фақр мақомини эгаллаган; қалби тоза; тақдирдан мамнун; қаттиқ риёзатлар чекиб, “сидқу фано тариқини тузган”, юксак ҳимматли бўлганидан “Вужуди Мутлақдин ўзга барча” нарсани унутган ва бошқалар. Унингча, ичи ташқарисига мувофиқ бўлса, ботини зоҳири билан мутаносибдир.

Алишер Навоий “Насойим ул-муҳаббат» асарида абдоллик, яъни валийлик мақоми хусусида фикр юритиб, уларда зоҳирий ва ботиний хислатлар бўлишини таъкидлайди. Тўрт зоҳирий хислат сифатида қуйидагиларни кўрсатиб ўтади:

1. Оз гапирадилар, кўп фикрлайдилар.

2. Эрта уйғониб, кам ухлайдилар. Кечанинг асосий қисмини риёзат билан ўтказадилар.

3. Кам ейдилар, очликка жуда сабр қиладилар.

4. Улар халқдан йироқ, Ҳаққа яқиндилар.

Таъкидлаш жоизки, бу тўрт хислатнинг ҳар бирида зоҳирий ва ботиний ҳоллари бўлар экан.

Хулоса. Алишер Навоий ижоди Қуръон ва ҳадис, ақида ва фикр, тасаввуф ва ҳикмат каби илм соҳалари билан бевосита боғлиқдир. Бу илм соҳаларини мазмун-моҳиятини яхши тушунмасдан, тадқиқ қилмасдан ҳақиқий маънода маърифат ҳосил қилиш мумкин эмас. Таъкидлаш жоизки, маърифат ирфон деб ҳам аталади. Аллоҳнинг бандасига бўлган эҳсон бу ирфондир. Кишида ирфон вужудга келса, у илоҳий ҳақиқатни англай бошлайди. Ҳақни таниган ориф ҳолига келади. Орифлик, Навоий наздида, маърифат ҳосиласидир.

Адабиётлар/Литература/References:

1. Алишер Навоий. Ҳайратул-аброр. –Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1989. –Б. 13.
2. Абу Наср Фаробий. Илмлар таснифи. (Ихо ал-улум). Тошкент.2016. –Б.6
3. Баҳодиров Р.М. Илмлар фазилати. Т.: Қатортол-Камолот, 1997. 45 бет
4. Истиқлол даври ўзбек навоийшунослиги. Ўттиз жилдлик. Йигирма иккинчи жилд. Тошкент, 2022. –Б.17

5. Муллахўжаева К. “Хамса” муқаддимотларида Жомий сиймоси // Жомий ва ўзбек адабиёти. –Тошкент: Мовароуннаҳр, 2005. –Б. 72-80
6. Хожа Муҳаммад Порсо. Рисолаи қудсия. Тошкент. 2020. –Б.8
7. Фиёсиддин Хондамир. Макорим ул-ахлоқ. Тошкент. 2015. –Б.28-32.
8. Пардаева, М. Д. (2021). ЎТМИШИ ШАРАФЛИ, КЕЛАЖАГИ БУЮК ХАЛҚ МАЪНАВИЯТИДА ҲАЗРАТ АЛИШЕР НАВОЙ ҚАРАШЛАРИНИНГ ЎРНИ. ИННОВАЦИИ В ПЕДАГОГИКЕ И ПСИХОЛОГИИ, 4(3).
9. Pardaeva, M. D. (2020). THE ROLE OF THE JADID'S THINKING VIEWS IN THE FIGHT AGAINST ENLIGHTENMENT AGAINST IGNORANCE. Ўтмишга назар журнали, 10(3).
10. Пардаева, М. Д. (2018). Использование средств народной педагогики в воспитании толерантности у молодежи. Проблемы педагогики, (6 (38)).
11. https://n.ziyouz.com/books/adabiy_esdaliklar/Matyoqub%20Qo'shjonov.%20Diydor.pdf
12. <https://cyberleninka.ru/article/n/hozhai-zha-on-abduholi-izhduvoniy-ilm-t-risida>

SCIENCEPROBLEMS.UZ

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

№ 8 (3)-2023

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари электрон журнали 2020 йил 6 август куни 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатига олинган.

Муассис: "SCIENCEPROBLEMS TEAM"
масъулияти чекланган жамияти

Таҳририят манзили:

100070. Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-уй. Электрон манзил:

scienceproblems.uz@gmail.com

Боғланиш учун телефонлар:

(99) 602-09-84 (telegram).